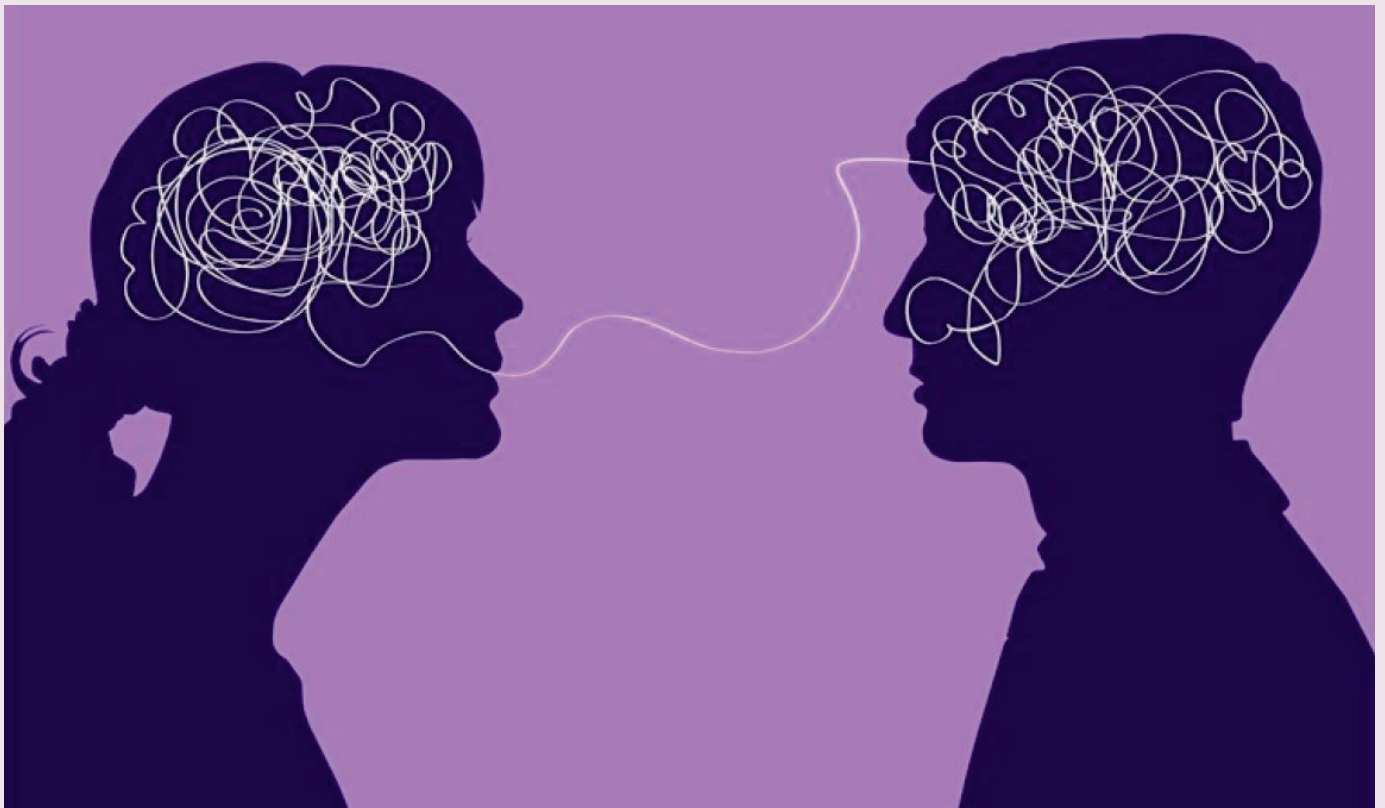

Peculiaritats de la llengua a Mequinensa

Dues dotzenes d'endemismes lèxics i semàntics del
parlar de Mequinensa extints o en risc d'extinció

Per Hèctor Moret

Si bé en anteriors ocasions he dedicat algunes pàgines a l'estudi i descripció de diversos mots característics i, en alguns casos, exclusius de la llengua de Mequinensa –especialment zoònims ('xinxeu' i 'tirulilu';¹ 'figatxera', 'mortifuig' i 'meletxa';²) i fitònims ('albafam'³)–, en aquesta oportunitat he intentat aplegar un seguit de mots, de camps semàntics ben diferents, que sovint encara són prou vius en el parlar del Poble, tot i que amb freqüència no han estat recollits en les grans obres lexicogràfiques ni en els successius diccionaris normatius.

He mirat de no incloure-hi paraules associades a objectes avui desapareguts del tot, com ara 'perrot' o 'perreta'. En canvi, si el mot presentat està associat a un determinat objecte obsolet avui per avui però s'ha documentat només, o quasi només, a Mequinensa –com el que inicia la subsegüent llista– he volgut, d'alguna manera, rescatar-lo de l'oblit.

1. **Adobacòssins** *m* Persona que té per ofici adobar còssins, ribrells i altres atuells de terrissa. El *DCVB* localitza aquesta forma només a Mequinensa.

2. **Bolcatopins** *m* Mata de la família de les cistàcies, de fulles paregudes a les del romer i de flors blanques com les de les estepes, típica

de les brolles mediterrànies meridionals (*Cistus clusii*); en català general 'esteperola', 'romer masclé' i, a Fraga, si més no, 'romereta'.

Possiblement aquest fitònim haja estat el que més m'ha costat d'identificar, per tractar-se d'un mot endèmic del parlar del Poble. Tanmateix en un determinat moment vaig observar que en castellà la *Cistus clusii* rep popularment, el nom de *quiebraolla* / *quiebraollas*, entre altres.

3. **Bolletí** *m* Taca d'excrement en la roba interior –allò que en castellà col·loquial anomenen *palomino*–. Si bé ja havia registrat

aquest mot en l'apartat 'El parlar de Mequinensa' aplegat a *Sobre la llengua de Mequinensa*: "**Bolletí** *m* Taca d'excrements en calçotets i calces", he volgut afegir a la descripció una breu (i antiga) nota lexicogràfica atès que ni el *DCVB*, el *DECat* ni, és clar, els diccionaris normatius no en diuen res d'aquest mot. Així, en el primer volum del *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina (1839-1840)* del nord-valencià Pere Labèrnia trobem que el mot **bolla** és definit, en el darrer apartat de l'entrada corresponent, com a "met. Lo senyal de merda que sol quedar en las camisas. *Palomino*. Excrementitia in subucula macula."

4. **Carambou** *m* Coca que es fa, en especial, per Pasqua Florida en forma, en general, de cercol que du ous durs

de guarniment. Hom arranca els ous durs, que encara conserven la closca, dels 'carambous' i tot senyant-se es recita la fórmula: «Aquí em pique / aquí em cou / lo dia Pasqua / xafarem l'ou». Coincidint amb el moment que la senyal de la creu acaba, hom estavella, festivament, l'ou dur contra el propi front, o en el d'algun altre comensal.

A la veïna població de Fraga aquesta peça de reposteria es coneix amb el nom de 'coc-amb-ou'. A l'Alguer, una coca semblant al 'carambou' mequinensà és el 'cucaroru'.⁴

J. Moncada empra aquest endemisme lèxic de la cultura mequinensana en dues ocasions en el conte 'La Sirena del Baix Cinca' del recull *Històries de la mà esquerra*.

5. **Casell** *m* Lloc, sovint recobert de brancatges, prop de l'abeurada on acudeixen els moixons i on s'estan a l'aguait els caçadors.

6. **Celedònia** *f* Peça de pasta dolça, de massa flonja, feta a base de d'ou, farina, oli, sucre, rent i

una mica de ratlladura de llimó, i cuita al forn; magdalena.

7. **Cerillot** *m* Candela llarga i gruixuda enrotllada en espiral, en zigzag. En el parlar de Mequinensa és proverbial la frase feta “voltar/rondar com un cerillot”, amb el sentit de recórrer carrers, locals públics i places aparentment sense cap propòsit clar.

J. Moncada l'utilitza amb aquest significat en el conte ‘Cinc cobriments de cor al casal dels Móra’ del recull *Calaveres atònites*, i la ‘Crònica del darrer rom’, publicada per primera vegada el 1971 a la revista *Serra d'or*.

8. **Cingueta** *f* Cos esfèric de petites dimensions, generalment de pedra, de terra cuita, de vidre o d'altres materials, d'un a tres cm de diàmetre, que els xiquets empren per jugar,

donant força amb els dits a una cingueta per fer-la xocar, rodant, contra altres cinguetes i fer-les entrar en un clotet del terra; ‘bala’ en català estàndard i *canica* en castellà.

9. **Cuteu** *m* Eina de tall, consistent en una fulla d'acer relativament curta i corbada que serveix per a podar; podall. Els llaüters l'empraven per desfer-se de les petites rames que dificulten la navegació per haver-se enredat la sirga amb

què estiraven una embarcació, generalment riu amunt. El DCVB només el registra a Massalcoreig i el descriu com “Podell petit que serveix per a tallar els raïms en la verema”. El mateix DCVB apunta que probablement ve del francès *couteau*, ‘ganivet’.

10. **Entreixes** *adv* Mentrestant. També aquest

mot s'ha registrat a Fraga, si més no.

J. Moncada empra aquest adverbí en dues ocasions en el conte ‘Història de dies senars’ del recull *Històries de la mà esquerra*.

11. **Escarrassó** *m* Peça de ferro proveïda de ganxos i fixada al cap d'una corda que serveix per a traure les coses caigudes al fons d'un pou, d'una cisterna, etc. ‘Cercapous’ en català estàndard.

12. **Fenedor** *m* Instrument manual, allargat, de fusta dura, seca i compacta emprat per migpartir transversalment, tot seguint, per exemple, l'eix morfològic de la canya.

Cal apuntar que modernament, si més no, ‘fenedor’ és definit en arqueologia com una eina de pedra bifacial del paleolític tardà. Els fenedors paleolítics són com destrals de mà, de mida mitjana o gran, amb vores tallants.

13. **Fiç** *m* Agulló amb què pica l'abella; fibló i fiçó en el català més general. La picada de l'abella, o un altre insecte, és una **fiçada**.

L'única obra que recull aquest forma és el volum VI. 12. Mapa 1520 de l'ALDC, i només a Mequinensa.

14. **Forcatxa** *f* Forqueta als extrems de la qual se subjecten dues gomes unides per un tros de cuiro, de tela, etc., en la qual es posen perdigons,

pedres o altres projectils, que es llancen tot estirant les gomes i amollant-les bruscament. ‘Tirador’ en català estàndard i *tirachinas* en castellà.

15. **Mitjana** *f* Illa fluvial. El DCVB recull a Lleida en l'accepció **15** de **mitjana**: “Arbreda que voreja un riu; terreny poblat d'arbres al qual s'estén l'aigua del riu en temps d'avingudes”; en canvi el DEC*at* (V, 665b) s'ajusta al sentit que té a Mequinensa aquest mot quan apunta que “Una mitjana és una illeta en el curs del Baix Segre o de l'Ebre: a Flix distingeixen una *ízla*, la qual és treballada d'una *mižána*, quan no l'aprofiten (n'hi ha una p. ex. a la punta de la península on es produeix el gran tombant del riu, 1935); «el curs del Segre --- forma recolzes i meandres --- amb ubèrrimes *mitjanes*, farcides de canyars», Lladonosa (*Ciutat de Lleida*, p. 23)”. Tot sembla indicar que l'ús que en fa l'historiador Josep Lladonosa i Pujol d'aquest mot correspon més aviat a l'accepció **15** que trobàvem al DCVB, i que s'ajusta a les característiques de l'actual Parc de la Mitjana de la capital del Segrià.

L'escriptor, periodista i historiador mequinensà Edmon Vallès és, pel que sabem, qui primer emprà el mot ‘mitjana’ per escrit en la seua traducció de la novel·la *Crist s'ha aturat a Èboli* (1964) de Carlo Levi, tal com s'assenyala en nota de traductor.

16. **Mostatxola** *f* Peça de pasta dolça consistent i de forma romboïdal, feta a base de farina, oli, sucre, ametlla i ou, i cuita al forn.

Si bé el DEC*at* no diu res d'aquest mot, el DCVB anota que **mostatxó** és “Peça de pasta dolça, de forma circular, composta

de farina, oli, sucre i ou, i cuita al forn” i la localitzada a Tortosa, València i Mallorca, a partir del castellà *mostachón*. A la veïna localitat de Fraga també elaboren actualment *mostatxons*, en forma romboïdal, amb ous, sucre, oli farina, llevat, anís, vainiella i ratlladura de llimó. Tot i la similitud formal entre els mots ‘mostatxola’ i ‘mostatxó’ i que es tracta de peces de pasta dolça, la massa de la mostatxola té una forta densitat en contrast amb la massa flonja del mostatxó del País Valencià i Fraga.

17. **Rondall** *m* Persona que amb freqüència va pel carrer o per altres llocs sense un destí ni una finalitat determinada

J. Moncada emprà aquest mot en el conte ‘Cinc cobriments de cor al casal dels Móra’ del recull *Calaveres atònites*.

18. **Saltarella** *f* Peça petita de fusta, aplicada al gàlib i usada per a treure càlculs amb aquest aparell; cada gàlib en porta tres. El DCVB, amb aquest significat, només el documenta a Mequinensa.

19. **Tornís** *m* Fadrí solter. El DCVB recull aquest mot, amb l'accepció de “Marrà que, després d'haver procreat, ha estat capat”, a la Ribagorça, Cerdanya i Berguedà (el Pont de Suert, Bonansa, Puigcerdà i Bagà).⁵

20. **Tortoreta** *f* Ocell de la família dels colúmbids, espècie *Streptopelia turtur*, semblant al colom, però amb les ales més curtes, la cua més llarga i les timoneres més escalonades; té l'esquena terrosa vermellova amb una taca bruna a l'extrem de cada ploma, el cap i coll cendrós blavenc, el ventre blanc, l'iris groc, el bec bru blavós i les cames vermelloses; s'alimenta de baies i llavors; ‘tórtora’ en el català general. El nom mequinensà d'aquest ocell no ha estat recollit ni al DCVB ni al DEC*at*.

21. **Umpare** El DCVB apunta en l'entrada 2 del mot UM: “Forma que en el dialecte de Mequinensa prenen els possessius mon i ma quan són usats davant els noms pare i mare: «Um pare» = mon pare; «Um mare» = ma mare.”⁶

22. **Volvegó** *m* El DCVB apunta en l'entrada del mot VOLVEGÓ: "Pallús i esclofolla de cereals (Mequinensa); cast. *Tamo*". També aquest mot, o 'bolvegó' i vari-

ants, amb el significat presentat al DCVB, es documenta a l'ALDC (vol. IV, mapa 848) -Fraga, Favara, Estanya, Riba-roja d'Ebre...-, és a dir amb el sentit de 'boll' del català central o de 'pallú', més freqüent en el català occidental. Però en l'actual parlar de Mequinensa **volvegó** és "Boleta tova de davall dels llits; és com li diuen les pilotetes de brossa domèstica (pols, pèls,...) que s'arraconen davall dels llits quan s'agrana el dormitori." Jo desconeixia fins fa poc aquest mot; prova d'això és que no hi és a *Sobre la llengua de Mequinensa*. Tanmateix he pogut comprovar -altre cop, gràcies a Internet- que el mot **volvegó** ja l'havia recollit -amb el significat de 'borrissol'- el 1986 na Pilar Tió i Pasqual en un repertori lèxic de la parla de la Fatarella publicat al número 11 (1987) del *Butlletí del Centre d'Estudis de la Terra Alta*. Fins i tot l'escriptor fatarellenc Josep Gironès Descarrega l'empra -amb el mateix significat que té actualment a Mequinensa- a la novel·la *Viure sense el meu fill* (2010): "... i seguim amb la inspecció de l'habitació, que inclou mirar sota el llit, on veiem alguns núvols de volvegó que gairebé amaguen les meves esparde-nyes."

23. **Xant** *m* Tonada o inflexions especials de la veu, pròpies d'una determinada persona. En castellà *tonillo*. El DCVB localitza aquest significat només a Lleida: «No l'has de fer, aquest xant, quan enraones». El mateix DCVB apunta que sembla que vindria del francès *chant*.

24. **Xombar** *v tr i intr* Posar dreta una cosa; es-tar-se dreta, quieta i expentant una persona o un animal.

J. Moncada empra aquest mot en el conte 'La lluna, la pruna' del recull *Històries de la mà es-querra* i en el conte 'Absoltes i sepeli de Nicolau Vilaplana' del recull *El cafè de la Granota*.

BIBLIOGRAFIA

ALDC = PONS, Lúdia i VENY, Joan, (2001-2018): *Atles Lingüístic del Domini Català*, 9 vol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans,.

BETRIÀ, Esteve, "Bolletí i volvegó", *Temps de Franja*, 146 (juliol-agost, 2020).

DCVB = ALCOVER, Antoni M. i MOLL, Francesc de B. (1926-1968): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vol. Ciutat de Mallorca: Moll.

DECat = Joan Coromines i Vigneaux (1980-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vol. Barcelona: Curial.

NOTES

(1) "Tirulilu i xinxeu: ornitònims expressius i onomatopeics en el parlar de Mequinensa (i Matarranya)", dins *Llengües i fets, actitud i franges. Miscel·lània de treballs etnològics, filològics i lingüístics oferts a Artur Quintana i Font*, Calaceit: Associació Cultural del Matarranya-Institut d'Estudis del Baix Cinca, 2009, p. 309-318.

(2) "Zoònims d'origen mossàrab: 'mortifuig' i 'marfull'", *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 52 (Barcelona, 2006), p. 219-233.

(3) "Aubafam, endèmic fitònim de Mequinensa?", dins *Batec a batec. Miscel·lània de treballs oferts en honor de Josep Galan i Castany*, Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca-Associació Cultural del Matarranya: 2006, p. 199-201.

(4) Agraïm aquesta informació, i la corresponent fotografia, a Maite Moret Oliver.

(5) «**Tornís**: mascle que ha estat marrà i s'ha capat», apunta a la pàgina 286 Gabriel Cornadó Farré en el treball 'Els corals de bestiar menut al Vilosell', dins *Fites en el temps. VI Trobada d'Estudiosos de les Garrigues (El Cogul, 27 d'octubre de 2007)*, Juneda: Centre d'Estudis de les Garrigues, 2008, p. 273-287.

«... ell anava de bar en bar amb els antics companys, tornisos tots, que no varen veure malament la reincorporació de l'amic a les seves alifares.», en la novel·la de la mequinensana Maria Pilar Febas *La mostra de l'olivera*, Tarragona: Edicions El Mèdol, 1995, pàgina 88.

(6) Moret Oliver, Maria Teresa, "'Um pare' els pronoms possessius a Mequinensa", *L'Angorfa*, 2 (2019), p. 42-44.